

XI. ULUSLARARASI BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI BİLDİRİLERİ KİTABI

Budapeşte - Macaristan

26 - 27 EYLÜL 2016

**İ.D. Bilkent Üniversitesi,
Yunus Emre Enstitüsü,
Türkiye Azerbaycan Dostluk ve Dayanışma Vakfı,
İş Birliğiyle;**

**XI. ULUSLARARASI
BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI
BİLDİRİLERİ KİTABI**

26-27 Eylül 2016

Budapeşte – Macaristan

- Mine Nihan Doğan - *Çocuklar İçin Hazırlanmış Bir Okuma Kitabı: Talim-i Kiraat*440-444
- Dr. Ayşegül Celepoğlu - *Karşılaştırmalı Çocuk Edebiyatı Üzerine Bir Çalışma*445-449
- Tuğçe Daşöz - *Türkçe Öğretiminde Eğitsel İletiler ve Aytül Akal* 449
- Dr. Fatih Arslan - *"Dilin Gücü ↔ Romanın Dili / 2011-2015 Arası Türk Roman İsimleri: Tercihler, Eğilimler, Yorumlar..."*450-458
- Nurtaç Ergün Atbaşı - *Çağdaş Türk Edebiyatlarından Türkiye Türkçesine Aktarılan Edebi Eserler* 459-467
- Dr. Âbide Doğan - *Zeki Müren'in Şiirleri: Bildircin Yağmuru*468-481
- Dr. Eyüp Akman - *Erzurumlu Emrah'ın Kalenderîleri Üzerine Bir İnceleme*482-490
- Dr. Emine Uğurlu - *Çocuk Eğitimine Ninni Telkinlerinin Etkisi*491-496
- Dr. Hamiye Duran - *Orta Öğretim İkinci Kademedeki Destan Öğretiminde Gözetilen Hedefler Üzerine Bir Araştırma*.....497-505
- Dr. Nesrin T. Karaca -*Tarihsel Süreç İçinde Türk Edebiyatında Kadının Tarihi ve Dili* ...506-516
- Buket Şafak Cigeroğlu - *Edebiyat Eğitimi ve Öğretiminde Çağdaş Yaklaşımlar: Yaratıcı Drama*.....517-523
- Dr. Salim Pilav - *Türkçe ve Edebiyat Derslerinde Kelime Öğretimi Üzerine Bazı Tespitler*.....524-530
- Dr. Nermin Yazıcı - *2015 Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı'nın 2005/11 Öğretim Programlarıyla Karşılaştırılması*531-538
- Dr. Rasim Özyürek -*Türkiye'de Yeni Açılan Üniversitelerimizde Lisans Eğitimi Yapan Öğrencilerin Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatımlarında Yaptıkları Hatalar ve Çözüm Önerileri*539-543
- Dr. Gonca Gökalp Alpaslan - *Türkiye'de Yaratıcı Yazarlık Eğitimi*544-549
- Dr. Alev Sınar Uğurlu - *Yazarların Anılarından Hareketle Otodidaktik Dil ve Edebiyat Eğitimi*550-563
- Dr. A. Hamit Sunel - *Üniversite Öğrencilerinin Ana Dil Düzeyleri*.....564-571
- M.A Ceyhan Çıfci- *Edebiyat Öğretiminde Teknoloji Kullanımı, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*.571-579
- Dr. Ayşe Yücel Çetin - *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Materyal Kullanımının Etkili ve Kalıcı Öğrenmede Rolü*580-586
- Dr. Halit Karatay - *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Edebiyat Halkası ile İlgili Okuma Deneyimleri*.....587-593
- Dr. Öztürk Emiroğlu - *Türk Edebiyatının Polonya'da Bilinirliği* 594-601
- Dr. Cem Erdem - *Polonya Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Düzeyleri*601-609
- Dr. Celal Demir -*1929 Programından 2005 Programına Türkçe Öğretiminin Neresindeyiz?*..... 610-622
- Dr. Bilginer Onan - *Türkçenin Ana Dili Olarak Öğretiminde Epistemolojik Alan*623-630
- Dr. Mustafa Onur Kan - *Türkçe ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Oluşturdıkları Tartışmacı Metinlerde Kaçınmalar ve Vurgulayıcılar*.....631-634

ERZURUMLU EMRAH'IN KALENDERİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Eyüp AKMAN*

ÖZET:

Kalenderî, hem bir şiir türü hem de bir uzun hava çeşididir. Âşıklar ve halk sanatçıları tarafından icra edilir. İlk defa XIX. yüzyılda ortaya çıktığı söylenmektedir. Aruzun *mef û lû/me fâ î lû/ me fâ î lû/fe û lûn* kalıbıyla yazılır. Araştırmacılara göre bu tür, adını, Kalenderî tarikatlarından almıştır. Bu türün aruzun değil, hecenin 7+7=14'lü şeklinden başka bir şey olmadığını savunanlar da vardır. Kalenderîlerin en çok gazel, murabba ve müstezat şekli kullanılmıştır. Kalenderî tarikatı üzerinde kitap düzeyinde çalışmalar olsa da şiir türü olan kalenderî hakkında birkaç makaleden başka müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Biz bu bildirimizde kalenderî türü hakkında bilgi verdikten sonra Erzurumlu Emrah'ın yazdığı kalenderîler üzerinde duracak ve bu şiirlerin dili, üslubu, içeriği üzerinde tahlillerde bulunacağız.

Anahtar kelimeler: Kalenderîlik, âşık tarzı, kalenderî, Erzurumlu Emrah

METİN

Türk âşık şiirinde kalenderî türü üzerinde epey söz söylenmiştir. Fakat bu türün, bazı özellikleri üzerinde durulmuş, konularının şâirden şâire farklılık arz ettiğinden çok az bahsedilmiştir. Kalenderî adı altında şiir söyleyen şâirler bağlı oldukları dinî grup ve hayat anlayışlarına göre bu şiir türünün konularını genişletmişlerdir.

Biz burada Erzurumlu Emrah'ın kalenderîleri üzerine bir inceleme yaptık ve Emrah'ın kalenderîlerinden hareketle kalenderî türü hakkında bazı tespitlerde bulunduk.

Emrah'ın kalenderîlerine geçmeden önce Kalenderî tarikatı üzerinde kısaca durmak lazım. Kalenderîlik hakkında aşağıda vereceğimiz bilgiler Ahmet Yaşar Ocak'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik Kalenderîler XIV.-XVII. Yüzyıllar* "kitabından hülâsa edilmiştir.

Kalenderîlik tasavvufî bir akım olarak X. yüzyıldan beri bilinmekle beraber Kalenderîye tarikatından söz etmek XIII. yüzyılda yaşamış Cemâlî'd-Dîn-i Sâvî'den itibaren mümkün olmuştur. Bu tarikat, Arap ülkelerinde Kalenderî dervişlerinin giydiği yünden mamul elbiselerine izafeten, "Cavlakî" adıyla da bilinir. Kalenderîye (Cevâlîkiyye) tarikatından sonra ikinci büyük kalenderî tarikatı Haydârîlik (Haydâriyye)'tir. Kurucusu Şeyh Kutbî'd-Dîn Haydâr-i Zâveî'dir. XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarında yaşamıştır.

Kalenderî zümreler içinde en fazla tarikat şeklinde yapılanmalar İran'da gerçekleşmiştir. Bu tarikat mensupları başlarını tıraş etmez, tecerrüdün sembolü olarak boyunlarında demirden yapılmış bir halka ve kulaklarına demirden bir küpe takarlar. Haydarî şeyhleri baba unvanını taşırlar ve büyük bir kısmı şâirdir. Bunlar Orta Asya içlerine, oradan Hindistan'a yayılırken bir yandan da Anadolu'ya yayılmışlardır. Kalenderîye akımı; içinden Câmîlik, Edhemîlik, Şemsîlik vb. Kalender-meşrep tarikatları çıkarmış ve Bektaşîliğin kurulmasına öncülük etmiştir. Barak Baba, Dazlak Baba, Üryan Hızır, Şems-i Tebrizî, Koyun Baba, Kaygusuz Abdal, bu zümreyle doğrudan veya dolaylı irtibatı olan kişilerdir.

Osmanlı kaynaklarında rastlanan *Işık*, *Abdal* ve *Haydarî* terimlerinin yerine Avrupa kaynaklarında *Derviş* ve *Torlakî* terimleri görülür.

Kalenderî adı altında zikredilen zümrelerin Osmanlı topraklarında yaşayan Türk menşeli Kalenderîler olmaktan ziyade İran'dan Osmanlı ülkesine gelenler olduğu dikkati çekmektedir.

Kalenderîliğin mistik temelleri, hem doğrudan doğruya hem de Melâmetîlik vasıtasıyla Hind-İran mistisizmine dayanmaktadır. Tarikatın temel doktrini fakr ve tecerrüttür. Çihar-darb olarak adlandırılan saç, sakal ve kaşların kazınması tarikat mensuplarının temel özelliğidir. Ayrıca yarı çıplak gezmek, dilenmek, dünyayı umursamamak, maddi çıkarlara önem vermemek, hoşgörülü olmak, herkesle kolay geçinebilmek bu tarikatın diğer özellikleri arasındadır.

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, eakman@kastamonu.edu.tr

Bu kısa değerlendirmelerden sonra edebî tür olan kalenderîlere geçebiliriz. Bu hususta üstatların görüşlerini kısaca nakledelim.

Ahmet Talât Onay kalenderîlerin aruzun *mef û lü/me fâ î lü/ me fâ î lü/fe û lün* kalıbına tevafuk ettiğini, âşıklar tarafından hususî bir ahenkle okunduğunu, adlandırmanın bu ahenk ve vezinden ileri geldiğini, ahenklerin çeşit çeşit olduğunu, bundan dolayı Acem kalenderîsi gibi isimler alsalar da bunların şekille ilgili olmadığını ve gazel tarzında yazıldıklarını, iki çeşidi bulunduğunu (kalenderî, yedekli kalenderî), kalenderî kelimesinin Ahilik, Babaîlik, Alevîlik, Abdallık, Haydarîlik gibi mezhep ismi olduğunu söylemektedir (Onay, 194-195.s.).

Fuat Köprülü, kalenderî hakkında genel bilgiler verdikten sonra bu tür için “XIX. asırdan önceki zamanlarda pek tesadüf edilmeyen, son zamanlara ait bir şekildir.” (Köprülü, 354. s.) diyerek kalenderîlerin on yedinci asırda da mevcut olduğunu görmezden gelmiştir.

İhsan Ozanoğlu ise Kastamonu âşık fasıllarının düzenini anlatırken bu düzen içinde sırasıyla; taksim, peşrev, divan ve semâiden sonra kalenderîlerin söylendiğini yazar ve kalenderîler hakkında şunları söyler: “... vezinde bahri remelin failatün ve feilatün cüzleriyle ve ekseriya bahri hezecin *mef û lü/me fâ î lü/ me fâ î lü/fe û lün* vezn-i Fârisi ile giden bu tarz şiir ve tegannide divan ve semâilerde olduğu gibi makam muhtelif, mevzular pek geniştir. Âşıklar temeshuru (maskaralık etmeyi), istihzayı (alay etmeyi), ta’riz, telmih, nükte vesaireyi en ziyade kalenderîlere ayırmakta ve bu tarz ekseriya şen, şuh ve rindane bir eda ile söylenilmektedir.” (Ozanoğlu, 24. s.) diyerek bilgi verir.

Kalenderîler aruz vezniyle kaleme alınmıştır. Bunun gerçekte böyle olmadığını söyleyenler de vardır. Ahmet Talât ve Vahit Lütfi Salcı kalenderîlerin gerçekte hece ölçüsüyle yazıldığını, âşıkların aruzu bilmediklerini söyler. Vahit Lütfi Salcı, kalenderî türünün kalender adlı bir şâire izafeten adlandırıldığını, kalenderîlerin aruzla değil, hece vezniyle yazıldığını söylemiş, bu görüşünü de Sivaslı bir âşık olan Âşık Veli’nin söyledikleriyle ispata çalışmıştır (Dizdaroğlu, 133,134. s.). Ahmet Talât Onay da Vahit Lütfi ile aynı fikirdedir. Talât’a göre kalenderîler aslında 3+4+4+3 yahut 7+7 şeklinde 14 heceli iken yerini aruza bırakmıştır (Onay, 188.s.). Fuat Köprülü, “Sayı bakımından, hece vezinlerine uygun ve kullanılması nisbeten kolay olan bu vezinlerin Âşık tarzına nasıl ve ne gibi âmiller tesiri ile girdiği düşünülürse, bu iddianın yanlışlığı kendiliğinden anlaşılır.” (Köprülü, 355. s.) diyerek farklı düşünmektedir.

Cem Dilçin ise “Halk şâirleri aruzun belli birkaç vezniyle gazel yazmışlardır. Bu gazeller yazıldıkları vezne ve okundukları ezgiye göre ayrı ayrı adlandırılır.” dedikten sonra halk şâirlerinin kullandıkları aruzlu türler üzerinde durur ve kalenderî hakkında “Kalenderî, *mef û lü mefâilü mefâilü fa û lün* vezniyle yazılan gazele denir.” (Dilçin, 119. s.). der ve Gevheri’nin “olayım ben” redifli şiirini örnek gösterir.

Kalenderî üzerine yapılan son çalışma, bildiğimiz kadarıyla, Adem Balkaya’ya aittir. “Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Kalenderî Türü” adlı makalesinde kalender kelimesinin menşinden, tasavvufî konumundan bahsetmiş edebî olarak bu tür üzerinde kendinden evvelki çalışmaları zikretmiş ve bu türe ait örnekler vermiştir. Bu türün kalenderî olarak adlandırılmasına seküler konulara ağırlık vermesi, diğer türlere göre daha şen ve şuh konuların işlenmesini göstermiştir (Balkaya, 117-132. s.).

Kalenderî türünün temel özelliği *mef û lü/me fâ î lü/ me fâ î lü/fe û lün* kalıbıyla söylenmesi ve belli bir makam/hava dâhilinde icra edilmesidir. Bir anlamda şiirin bestelenmesi esastır. Divan edebiyatında Kalenderî tarikatına mensup şâirlerin (Hayalî Bey, Hayretî vb.) olduğunu biliyoruz. Yine bu klasik edebiyat içerisinde kalenderî vezniyle yazılmış epey şiir vardır. Halûk İpekten’in araştırmasına göre incelediği 28038 divan şiirinin 2022’si bu kalıpla söylenmiştir. Bunların 1063’ü kaside, 1695’i gazel, 32 tanesi müstezat şeklindedir (İpekten, 189. s.). Gazellerde sayının fazla olduğu görülüyor. Kalenderî türü ile bu vezinle yazılmış bir gazelin arasında sadece vezin benzerliği mi vardır? Bizce, gazeller bestelenmeye müsait ve bestelenmiş olan şiirlerdir. Kalenderîlerin de temel özelliği bestelenmesidir. Bu bakımdan aralarında bir münasebet var. O halde bestelenmiş, belli bir hava içerisinde okunan *mef û lü/me fâ î lü/ me fâ î lü/fe û lün* kalıbıyla oluşturulmuş gazellere kalenderî demek yanlış olmasa gerek. Nitekim Ahmet Talât Onay,

kalenderî örneği olarak Neşâtî'nin bir gazelini verir. Bilindiği gibi Neşâtî klasik şâirlerdendir. O zaman diyebiliriz ki, kalenderî türü sadece âşık tarzı içinde değil, klasik şiir içinde de yer alabilir.

Yine klasik şiir nazım şekli olan müstezat da âşık tarzı şiirle iç içe girmiş durumdadır. Âşıkların yedekli kalenderî adını verdikleri bu şekil için Ahmet Talât Onay "Müstezat, kalenderî vezniyle yazılan bir şiirin her mısraının nihayetine mef'ülü mefâil yahut me'ülü faulün gibi bir ziyade ilave edilerek vücuda gelen şekle yedekli kalenderî denir. Aruz şâirleri müstezat, saz şâirleri ayaklı kalenderî, yedekli kalenderî derler." demektedir. Yine Talât'ın şu ifadelerinden de *mef'û lü/me fâ î lü/ me fâ î lü/fe û lün* kalıbıyla yazılmış divan şiirlerinin bir kalenderî olduğunu anlıyoruz: "Bazı divan şâirlerinin müstezatlarına dikkat edilirse ziyadeler atıldığı takdirde kalan şiirin tam bir kalenderî olduğu, ziyadelerin bir şeyler katamadığı görülür." (Onay, 206. s.).

Bu tür hakkında araştırmacıların hem fikir olduğu bir husus, kalenderîlerin çeşitli makamlardaki bu makam genellikle saba makamıdır¹-, uzun hava tarzında, bir ibadet musikisi edasıyla okunduğudur. Başlangıçta bir tarikat ritüelinde söylenmiş olabilecek kalenderîler zamanla tarikat ayininden bağımsız, müstakil hâlde söylenmiş olabilir. Bu türün sadece İstanbul² ve Kastamonu âşık fasıllarında görülmesi zamanla unutulmaya başlandığının göstergesidir.

Kalenderî şeklindeki adlandırmanın bir Kalender dervişine veya şâirine izafeten verildiği hususunda da araştırmacılar hem fikirdir. Şiir türü de çoğu defa işlediği konular bakımından "kalenderlere has" manasını ifade etmektedir. Fakat bu durum, bütün kalenderî şiirleri için geçerli değildir. Kalenderî türünde yazılan şiirler incelendiğinde, şiir konularının çoğunluğunun dünyevî ve beşerî temalardan oluştuğu görülür. Fakat mistik ve tasavvufi konuların da azımsanmayacak derecede olduğu, tasavvufa meyilli klasik ve saz şâirlerinin eserleri incelendiğinde ortaya çıkacaktır.

Bir şiirin kalenderî olup olmadığını nasıl anlarız? Evvela şiirin veznine, daha sonra bestelenip bestelenmediğine bakılır. Bu ikincisini anlama şansımız yoktur. Çünkü gelenek devam etmemektedir. Geriye tek bir seçenek kalıyor, o da yazma eserlerde bu tarz şiirlerin nasıl adlandırıldığıdır. Pek çok yazma eserde şiirin başında bir adlandırma bulunmaktadır: Koşma, semâî, divan, kalenderî vb. Eski defterlerden, cönklerden ve mecmualardan şiirleri alıp incelerken bu noktaya dikkat edilmelidir. Müstensih veya şâir, şiirini nasıl adlandırdıysa ona itimat etmeliyiz. Mesela Sadettin Nüzhet'in hazırladığı *Âşık Ömer* kitabında kalenderî adı altında 31 gazel, 1 murabba' ve 2 muhammes bulunmaktadır. Sadettin Nüzhet, kitabındaki bütün *mef'û lü/me fâ î lü/ me fâ î lü/fe û lün* kalıbıyla yazılmış şiirleri kalenderî adı altında ele almıştır.

Gevherî Dîvânı'nda ise kalenderî vezninde 3 kalenderî, 4 müstezat kayıtlıdır (Elçin). Bu şiirlere Şükrü Elçin'in, vezninden dolayı mı, yoksa şiirin üzerindeki kayıtlardan dolayı mı kalenderî dediğini bilemiyoruz.

Kalenderîler genellikle gazel nazım şekliyle yazılır. Farklı nazım şekilleriyle (murabba, muhammes, müstezat) yazılmış kalenderî örnekleri de vardır.

Kalenderîye tarikatının İran/Acemistan ile sıkı ilişkisi olduğuna yukarıda değinmiştik. Edebî tür olan kalenderînin de hava/makam adları arasında Acem Ağzı Kalenderî adı yer alır. Erzurumlu Emrah'ın "püskül" ve "perçem"³ redifli şiirleri bu cümledendir. Acem Ağzı adlandırması, Kalenderî tarikatı ve kalenderî türünün İran ile olan bağına delil teşkil eder.

Kalenderî tarzında şiir yazan halk şâirlerinin genellikle eğitilmiş oldukları göze çarpar. Âşık Ömer, Gevherî, Erzurumlu Emrah, Dertli vb. Gazellerin öteden beri bestelenerek klasik musiki

¹ Bir dinî âyinde veya ritüelde hüznü, kederli bir makam olan saba makamının tercih edilmesi normaldir.

² Âşık şiiri geleneğinin devam ettiği yıllarda kalenderî şiirleri, İstanbul saz ve söz meclislerinde (çalgılı kahvelerde) mani, koşma, semâî divan, yıldız ve dandan sonra okunur. Bu okunma işi sadece bir kişi tarafından değil en aşağı üç beş kişi tarafından hep bir ağızla gerçekleştirilmektedir (Kaygılı, 20, 21. s.). Kalenderî türüne, Umay Günay'ın çalışmasında İstanbul'dan başka sadece Kastamonu âşık fasıllarında rastlandığı kayıtlıdır. Fakat "çeşitli yerlerde yapılan halk musikisi derleme çalışmalarında İstanbul, Ankara, Balıkesir, Kars, Erzurum, Tokat gibi yörelerin âşık meclislerinde okunduğunu, araştırmacılar çeşitli kaynaklarda bildirirler" (Şenel, 166. s.).

³ Bu iki şiir, Erkal'ın hazırladığı *Erzurumlu Emrah Dîvânı*'nda aruzlu şiirler içerisinde, Müseddes başlığı altında değerlendirilmiştir. Aynı zamanda şiirlerin başında *Destân-ı Püskül* ve *Destân-ı Perçem* yazmaktadır. Aruz vezniyle yazılmış destan olmayacağına göre bu şiirleri Acem Ağzı Kalenderî adı altında incelemek yerinde olur.

fasıllarında söylenmesi, zaten esas işleri müzik, beste olan halk şâirlerinin bu klasik tarzdan etkilenmelerine, hatta onu taklit etmelerine sebep olmuştur. Bu taklitte kısmen başarılı olan şiirler âşık tarzında mevcuttur.

Türkiye dışına baktığımızda ise durum şöyledir: Azerbaycan halk musıkisinde de kalenderî adına rastlıyoruz. Mürsel Hekimov'un hazırladığı "*Âşık Şe'rinin Ohunduğu Saz Havalarının Cetveli*"nde saz havasının adı **Gelenderi**; bunun diğer adı **dervişi**; gemli (gamlı); nev'i, **koşma**; saz kökü, umumi kök; saz perdesi, şah perde; yaratıcı âşığı belli değil; bölgesi Azerbaycan (Hekimov, 64. s.) şeklinde kayıt vardır.

Aynı cetvelde bir de Cıgali **Heyderi** tabiri geçer. Dörtbaşı tecnisin diğer adıdır. Şen, şuh, güzelleme şeklinde okunur. Şiir nev'i olarak **Heyderi** olarak adlandırılır. Şah perdeden okunur. Yaratıcı âşığı Hüseyin Şemkirli olup bölgesi Azerbaycan'dır.

Haydarî türü hakkında Mürsel Hekimov şu bilgileri verir: "Âşık edebiyatında işlenen cinas cıgali şe'r növlerinden biri de heyderidir. Heyderi hem klasik hem de müasir âşık edebiyatında çok az işlenen lirik növdür. Âşık edebiyatının diğer növlerinde olduğu kimi, burada da beşeri mehebbet, veten eşgi, en necip arzu ve istekler ön plana çekilir. Heyderinin birinci bendi altı mısra bir bayatıdan ibaret olur." (Hekimov, 346. s.).

Görüldüğü gibi Azerbaycan'da da kalenderî şiir türüne farklı adlandırmalarla da olsa rastlıyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu farklı adlandırmalar, Haydarîlik ve Dervişîlik, Kalenderîliğin diğer adlarıdır. Bu durumda kalenderî şiir türünün ve havalarının, yaygın olmamakla birlikte, Azerbaycan'da da bulunduğunu söylemek mümkündür. Fakat orada bu şiir türü genellikle hece vezniyle oluşturulmuştur.

Asıl konumuz olan Emrah'ın kalenderîlerine geldiğimizde, inceleyeceğimiz yedi kalenderî/gazel, *Kastamonu Kaynaklarında Erzurumlu Emrah* adlı kitabımızdan rastgele alınmıştır. Bu kitabı iki farklı yazma eserden hareketle neşretmiştik. Sözü geçen kitapta (yazmada) kalenderîler başlığı altında 25, Acemağzı Kalenderîsi adı altında iki şiir yer almaktadır. Dolayısıyla bu şiirlerin hem kalenderî vezni olan *mef û lü me fâ'î lü me fâ'î lü fe û lün fe'lün* vezniyle yazılması hem de şiirlerin üzerinde kalenderî adlandırmasının bulunması bu şiirlerin kalenderî olduğu noktasında şüpheye mahal bırakmamaktadır.¹

Gazel 1.

Ey gül sana bu meclis-i rindâne yakışmaz

Dîvân-ı hümmâyûnuna dîvâne yakışmaz

İlk dizeden anladığımıza göre şâir, sevgilisine hitap ediyor. Şâir, onu gül olarak niteler ve bu rintler meclisinin ona yakışmayacağını söyler. İkinci mısradaki sevgilisini sultana benzetir ve onun huzuruna divanenin, yani delinin yakışmayacağını ifade eder.

Ağyârı çıkar ravza-i kîyundan efendim

Ol zâğ-ı siyâh hüsn-i gülistâne yakışmaz

Bu beyitte yine şâir, "efendim" diyerek sevgilisine hitap eder. Ona köyünün, bulunduğu yerin bahçesinden rakibi çıkarmasını söyler. Rakibi kara kargaya benzetir ve karganın gül bahçesinin güzelliğine yakışmayacağını belirtir.

'Arz eyleme nâ-ehline kâlâ-yı visâlin

Bu gevher-i nâdîde o nâdâne yakışmaz

Bu beyitte Emrah, kavuşmayı değerli bir kumaşa benzetmiş. Sevgilisine, bu kumaşı ehil olmayanlara vermemesini söylüyor. Bu değerli gevherin (kavuşmanın) o cahil, terbiyesiz rakibe yakışmayacağını ifade ediyor.

Taş olsa dayanmaz bu kadar cevri cefâyâ

¹ Abdülkadir Erkal'ın hazırladığı *Erzurumlu Emrah Divanı*'na baktığımızda kalenderî vezniyle oluşturulmuş 50 adet gazel yer almaktadır. Eserin müellifi bu şiirleri gazeller bölümünde değerlendirmiş, kalenderî olup olmadıklarına değinmemiştir. Oysa bu şiirlerin 27 adedi bizim çalışmamızda kalenderî adı altında kayıtlıdır.

Şâhim bu revîş sen gibi sultâna yakışmaz

Bu beyitte yine şâir, sevgilisini şaha, sultana benzetmiş. Onun cevır ve cefasından çok çektiğini, bu acıya taşın bile dayanamayacağını, bu tutumunun, davranışının bir sultana yakışmayacağını söylüyor.

Emrâh ile mahrem iken ağyâra bakınma

Erbâb-ı garaz bezm-i sühandâna yakışmaz

Şâir, bu beytinde sevgilisine, “benim yanımda iken benim mahremim iken başkalarına, rakibe bakma.” diyor. Çünkü güzel sözlerin söylendiği meclise garaz erbabı (kötü niyetliler) yakışmaz.

Elimizdeki yazmada, beş beyitten oluşan bu gazelin başına kalenderî diye yazılmıştır. Böyle yazılmasına sebep olarak gazelin veznini gösterebiliriz. Gazel boyunca sevgiliden, sevgilinin vefasızlığından ve rakipten söz edilmektedir. Gazel tamamen rindane bir tarzdadır. Emrah bu gazelin hiçbir mısraında aruz hatası yapmamıştır. Klasik şiirin bütün mazmun ve söz kalıpları burada aynen kullanılmıştır.

2.

Ey dil su gibi her yere akma yorılırsun

Geçdükte bulanıklığın elbet durılırsun

Bu beyitte şâir, gönlüne sesleniyor. Gönlünün su gibi her yere aktığını, yani bütün güzellere meyl ettiğini fakat bir gün bu özelliğinden vazgeçeceğini söylüyor.

Bu kâr-geh-i külbe-i bâzâr-ı fenâda

N'etdin ise bir gün olur andan sorılırsun

Emrah bu beyitte yine kendisine seslenerek yokluk pazarının evinde, yani geçici olan bu dünyada yaptıklarından hesaba çekileceğini ifade etmiştir.

Bir katre menîden seni halk eyledi Hâlık

Nen var ki bu varlık ile dâ'im kurulursun

Şâir, bu beyitte bir damla sudan yaratıldığımızı, bu dünyada büyüklenmenin yersiz olduğunu söyler. Burada “kurulmak”; kasılmak, kendini üstün görmek anlamındadır.

Gel dinle benim pendimi ibret kulağıyla

Nâ-hak yere bir kimseye urma urılırsun

Yine şâir burada kendisine seslenerek, bu öğüdü ibretle dinleyerek başka insanlara haksız yere vurulmaması gerektiğini, aksi takdirde bir gün kendisinin de vurulabileceğini söyler.

Emrâhî eğer Hakk kapusından kaçtıyorsan

Bu zîrde gezersen sürünürsün sürülürsün

Son beyitte Emrah, Allah kapısından kaçanların sürünüp sürüleceğini söyler.

Bu gazel, yukarıdakinin aksine, tamamen dinî akaid üzerine yazılmıştır. Hak, adalet, kibir gibi kavramlar işlenmiştir.

3.

Ey zâğ-ı siyâh bülbüle hempâ olamazsın

Söz söylemede tûtî-i gûyâ olamazsın

Bu beyitte Emrah kara kargaya sesleniyor, ona güzel söz söylemede bülbül ile arkadaş olamazsın, onunla bir gidemezsin, diyor.

Oldunsa eğer hüsn ile bir şûh-ı zamâne

Yûsuf gibi billah yine hüsnâ olamazsın

Bu beyitte şâir, yine sevgilisine “güzelliğinle zamanın en güzeli olsan da yemin ederim, yine Yusuf kadar güzel olamazsın.” der.

Kadrin ne ise levha-i takdîr-i ezelde

Tagyîrine kâdir olub a'lâ olamazsın

Bu beyitte şâir, “ezel kaleminde alnına ne yazılmışsa, derecen, değerini ne ise bunu değiştirmeye gücün yetmez, bunun üstüne çıkamazsın.” der.

Pâk itmez isen çeşm-i dilin kehl-i kühendin

Keşfin açılıb dîde-i bînâ olamazsın

Emrah burada da “gönül gözünü, eskiden çektiğin sürmeden temizlemezsen, gönül gözün açılmaz ve gören göz olamazsın.” der. Emrah burada “göz” kelimesini hem gerçek hem de mecaz anlamda kullanmıştır. Göze aşırı sürme çekilmesi ve bu sürmenin uzun süre gözde kalması sonucu, sürme dağılacak ve gözün görmesine engel olacaktır. Mecaz anlamda ise “gönül gözün kapalı ise ve bunu açmak için çaba sarf etmezsen hiçbir zaman bazı sırları anlamaya gücün yetmeyecektir.” demektedir.

Bin pend-i gülistân okusan râh-ı talebde

Emrâh gibi ismiyle müsemma olamazsın

Burada Emrah muhatabına, “öğrenme yolunda, ilim yolunda meşhur eser olan *Gülistan*’dan bin öğüt alsan da Emrah kadar olamayacaksın.” der.

4.

Keşfoldı bana bu gice ma'nâ-yı hakikat

Yazıldı gönül levhine imlâ-yı hakikat

Bu beytinde Emrah, “bu gice” diyerek hangi gece olduğunu bildirmeden, kendisine hakikatin manasının bildirildiğini ve gönül levhasına hakikat yazısının yazıldığını söylemektedir. Bu durumu bir rüya olarak mı, yoksa başka şekilde mi açıklayacağız bilemiyoruz.

Mevc eyliyerek hâb-ı tegâfülden uyandım

Cûş eyledi deryâ gibi deryâ-yı hakikat

Yine aynı gece Emrah, gaflet uykusundan dalgalanarak uyandığını, hakikat denizinin coştüğünü ifade eder.

Her bir kese kadrince maîşet var efendi

Taksim ider ol “nâhn u kasemnâ”¹-yı hakikat

Emrah bu beyitte, herkesin değerince yaşama hakkının, geçinmesinin olduğunu, Allah’ın herkese rızkını taksim ettiğini bir ayetten iktibasla anlatır.

Sabreyle ki sabrun sonı miftâh-ı ferecdir

Böyle buyurur hâce-yi dâna-yı hakikat

Emrah sabretmenin gerekli olduğunu, sabreden sonunda sıkıntıdan kurtulacağını Hz. Muhammet tarafından bildirildiğini hatırlatır.

Bu ‘âlem-i vâhdede senin gördüğün Emrâh

Kim gördi ‘aceb böylece rû’yâ-yı hakikat

Burada kendine seslenen Emrah, bu birlik âleminde hakikat rüyasını kendisinden başka kimsenin görmediğini söylemektedir.

5.

Sûfî bu sefâhatle sen ‘irfân olamazsın

Bu ‘ucb u riyâ ile nümâyân olamazsın

¹ “Biz taksim ettik.” Zuhurî, 43/32

Emrah burada da sûfilere   atıyor. Onlara, “bu akılsızlıkla arif (irfan) olamazsın, bu kibir ve iki y  zl  l  kle ortalarda dola  amazsın” der.¹

Bir ‘  rif-i bill  ha varub r  h  n     ğren

Yohsa bu tar  katda m  selm  n olamazsın

Yine     ir, s  fiye seslenerek bir şeyhe varıp yol yordam öğrenmeden bu yolda Müslüman olunamayacağını söyler.

Bu hulk ile kürsüye değ  l ar  -ı ‘az  me

  ıksan dahi v   ‘iz yine ins  n olamazsın

Bu beyitte de yine sûfilere “bu yaratılışla, bu miza  la, bu huyla değ  l kürsüye, göğün en yüksek katına   ıksan bile yine insan olamazsın.” der.

Pendim tutub ‘aklın var ise m  r-ı za  f ol

    h-ı cih  n olsan da S  leym  n olamazsın

Emrah bu beyitte s  fiye, “  ğ  d  m   tutup zayıf bir karınca ol, dünyanın   ah   dahi olsan bir Hz. Süleyman olamazsın.” Diye seslenmektedir.

Emrâh gibi terk itmez isen nef  s-i hev  y  

D  reynde     yeste-i gufr  n olamazsın

Bu son beyitte Emrah, “nefis ve hevesinden vazgeçmezsen iki dünyada da affedilmeye layık olamazsın.” der.

6.

Ey serv-i seh   k  met-i re  f  r  na yandım

  y  ne-i did  r  na, ruhs  r  na yandım

Bu beyitte Emrah, servi boylu sevgilisine seslenerek onun salını  na, y  r  y    ne, yüz g  zelliğ  ne yandığını, vurulduğ  nu söyler.

G  rd  k  ce benim h  l-i per    n  m   ey y  r

Tahr  kine, etv  r  na did  r  na yandım

    ir burada yine sevgilisinin yüzüne, hareket ve tavırlarına yandığını ifade ederek sevgilisinin onun perişan h  lini görerek bu davranışları sergilediğ  n   anlatır.

Gülmek yakı  r z  t  na ben e  k dökerken

S  zi  li, hal  vetli dürer-b  r  na yandım

Yine burada sevgiliye sitem var. Emrah, sevgilisine, “ben göz ya   dökerken sana g  lmek mi yakı  r?” diye sorar. Fakat “ben yine de senin harareti, yakıcı,   irin söz söyleyen diline yandım.” der.

H  nr  z ise de d  m-ı tem    na tutuldum

Kanlar içici gamze-i gadd  r  na yandım

Bu beyitte, “kan dökücü olan seyir etmenin tuzağına tutuldum ve zalim, gaddar yan bakı  na yandım.” der.

Emrâh göricek h  lime rahm eyle didikce

Olmaz did  n   h işte o nik  r  na yandım

Son beyitte Emrah yine sevgilisine seslenerek, “h  limi görüp bana acı dedik  ce, sen olmaz dedin, ben de senin bu kinine, inadına yandım.” demektedir.

Emrâh nola varım ki yok “El-minnet  lill  h”²

¹ Burada     ir, “irfan” kelimesini yanlış kullanmıştır. Aslında “arif” demek istemiş veya deftere yanlış yazılmış olabilir.

² “Allah’a minnet, minnet ancak Allah için.” dir.

İncüye mübâdil dehenimde güherim var

7.

Gel meclise sûfî hele bir dinle bu sâzı¹

Fehm it ki bu sâzın nedir Allah 'a niyâzı

İnceleyeceğimiz bu son gazelin ilk beytinde Emrah yine sûfilere çatar. Bu şiiri Emrah Çankırı'dayken sazı tahkir eden Hacı Ali Efendi adında bir hocaya hitaben söylemiştir (Onay, 19,20. s.). Emrah ile çağdaş olan Dertli de "Telli sazdır bunun adı" diye başlayan şiirini saz karşıtı olan zahit takımına söylemiştir.

Şâir bu beyitte, " ey sûfî sen bir kere bizim meclisimize gel sazı dinle, bu saz ne anlatıyor, bunu anla, bu sazın Allah'a yalvarışı nedir onu idrak et, ondan sonra eleştir." der.

Hak Hak çağırır telleri burdukda kulağın

'Ârif olan anlar bu rumûzâtı bu râzı

Bu beyitte yine bu sazın her telinin Allah'ı zikrettiği, bu zikir ve çağırıştaki sırları ancak ârif olanların anlayabileceğini söylemektedir.

Müftî anı fetvâ ile nehy eylemiş ammâ

Kâdiya danışdım bugün ol virdi cevâzı

Emrah burada, sûfiler gibi düşünen müftülerin de saz çalmayı yasakladığını, ancak bunun zararlı olmadığını kadının verdiği fetva ortaya koymuştur." der.

Sal boynuna cürmin anı tabşır bir imâma

Bilmezse eğer kâ'ide-yi şârt-ı namâzı

Şâir burada bir üçüncü kişiye seslenerek, "imam eğer namaz şart ve kaidelerini bilmezse bu onun suçudur, bunu ona bildir." der.

Emrâh bu tarîk ile iren irdi kemâle

Tahkîka irer gün-be-gün elbette mecâzî

Emrah burada kendisine seslenmektedir. Bu yola, tasavvuf yoluna girenlerin kemale erdiklerini, mecaz âleminde çıkıp gerçek âleme ulaştıklarını söyler. Burada şâirin belirtmek istediği, tasavvufun mertebeleri olsa gerektir.

Bu tasavvuf ağırlıklı gazel/kalenderî, 1948 yılında bir heyet tarafından İhsan Ozanoğlu'ndan tespit edilmiş ve bestelenmiştir (Şenel, 167. s.).

SONUÇ:

Başlangıçta Kalenderîyye veya Haydârîyye tarikatına bağlı olarak gelişmiş olan ve onların törenlerinde topluca söylenmiş şiirler olarak tahmin ettiğimiz kalenderî türü, zamanla bu dinî hüviyetini bırakarak din dışı konulardan söz etmeye başlamıştır. İran menşeli olan Kalenderîye tarikatı ve dervişlerine izafeten bu adı almıştır. Bu türü, yakın zamanlarda sadece İstanbul ve Kastamonu âşık fasıllarında icra edilmiş olarak görmekteyiz. Bu da türün, son zamanlara doğru azaldığını ve yok olduğunu göstermektedir.

Erzurumlu Emrah'ın incelenen kalenderîleri sonucunda Emrah'ın sadece şen, şuh, beşerî konuları ele almadığını, bu tür içerisinde din ve tasavvuf gibi pek çok konuyu dâhil ettiğini görürüz. Yukarıda incelediğimiz yedi gazelin sadece üç tanesi beşerî aşkı, sevgiyi konu almıştır. Diğerleri dinî, tasavvufî niteliktedir. Bu durumda bütün kalenderîler şen, şuh, din dışı konuları ele alır hükmü geçersiz olmaktadır. Kalenderî tarzı şiir yazan her şâir, kendi dünya görüşüne göre şiir konularını çeşitlendirebilir. Nitekim Erzurumlu Emrah'ın kalenderî adı verilen şiirleri de bunu ispat etmektedir.

¹ Bu şiiri Emrah, Çankırı'dayken sazı tahkir eden Hacı Ali Efendi adındaki bir hocaya hitaben söylemiştir. bkz. (Onay, 19, 20. s.)

Bu yazıda “Hangi şiirlere kalenderî demeliyiz?” sorusu da yanıtlanmıştır. Kalenderî vezniyle yazılmış olan, bestelendiğini veya bir makamla okunduğunu bildiğimiz şiirlere kalenderî diyebiliriz. Fakat şiirin bestelenip bestelenmediğini bilmiyorsak ve yazma eserlerde üzerinde kalenderî ifadesi yer almıyorsa bu tür şiirlere sadece vezninden dolayı kalenderî demek, eksik bir hüküm olur.

Bu çalışmayla eski defterler, cönklerde ve mecmualarda yer alan her ifadenin önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Kalenderî gibi adlandırmada ve tasnifte sıkıntı yaşanan türlere ne dendiği sözü geçen eserlerde kayıtlıdır.

Bu araştırmayla Fuat Köprülü’nün kalenderî türü için “on dokuzuncu yüzyıldan önceki zamanlarda pek tesadüf edilmeyen, son zamanlara ait bir şekil” ifadesi geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü XVII. yüzyıla ait Âşık Ömer ve Gevherî’nin bu türde yazılmış eserleri vardır.

Vezin konusunda ise şunu diyebiliriz: Anadolu sahası âşık ve şâirleri kalenderî adlı şiirleri aruz vezniyle, Azerbaycan sahasındakiler ise hece vezniyle yazmışlardır.¹

Kalenderî türü hakkında en son hükmü verebilmek için bütün kalenderî olarak bilinen şiirlerin bir araya getirilmesi ve incelenmesi şarttır. Bunun dışında yapılan yorumlar ve verilen hükümler hep eksik kalacaktır.

KAYNAKLAR:

- AKMAN, Eyüp (2011). *Kastamonu Kaynaklarında Erzurumlu Emrah*, Ankara: Gazi Kitabevi
- BALKAYA, Adem (2012). “Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Kalenderî Türü”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48, Erzurum
- DİLÇİN, Cem (1986), “Divan Şirinde Gazel”, *Türk Dili, Türk Şiiri (Divan Şiiri) Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos-Eylül, Sayı 415-416-417
- DİZDAROĞLU, Hikmet(1969), *Halk Şiirinde Türler*, Ankara, TDK Yayınları
- ELÇİN, Şükrü (1998). *Gevherî Divânı*, Ankara, AKM yayınları
- ERGUN, Sadettin Nüzhet (1936). *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul, Semih Lütfi Matbaası
- ERKAL, Abdülkadir(2014). *Erzurumlu Emrah Divanı*, Ankara, Birleşik Yayınları
- HEKİMOV, Mürsel (1987). *Âşık Şe ’rinin Növleri*, Bakı, Lenin Adına API’nin Neşri
- HEKİMOV, Mürsel (1999). *Azerbaycan Âşık Şe ’r Şekilleri ve Gaynakları*, Bakı, Maarif Neşriyat
- İPEKTEN, Haluk (2007). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah yayınları, İstanbul
- KAYGILI, Osman Cemal (1937). *İstanbul’da Semâî Kahveleri ve Meydan Şâirleri*, İstanbul
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat(1989). *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul, Ötüken yayınları
- OCAK, Ahmet Yaşar (2016). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süfilik Kalenderîler XIV.-XVII. Yüzyıllar*, İstanbul, Timaş yayınları
- ONAY, Ahmet Talat (1996a). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev’i*, (Hazırlayan Cemal Kurnaz), Ankara, Akçağ Kitabevi
- ONAY, Ahmet Talat (1996b). *Türk Şiirlerinin Vezni*, (Hazırlayan Cemal Kurnaz), Ankara, Akçağ Kitabevi
- OZANOĞLU, İhsan (1940). *Âşık Edebiyatı. Methal*, Kastamonu, Şen Kırıl Matbaası
- ŞENEL, Süleyman (2007). *Kastamonu’da Âşık Fasılları (I), Türler/Çeşitler/Çeşitlemeler*, İstanbul, Kastamonu Valiliği Yayınları

¹ Anadolu sahasında hece vezniyle yazılmış bir kalenderî örneği elimizde olsa da bu, tek başına bir hüküm vermeye yetmez.